

Επιτήρηση και κινητή τηλεφωνία:

προς ένα ηλεκτρομαγνητικό πανοπτικό

Mια νεαρή περιπατά στον δρόμο κραυγάζοντας στο ακουστικό της τις λεπτομέρειες μιας βραδινής εξόδου. Ένας μεσήλικας γραβατωμένος περιεργάζεται με δέος το νέο iPhone του. Μια παρέα εφήβων στέλνει μηνύματα πληκτρολογώντας με τους αντίχειρες με ταχύτητα δακτυλογράφου. Κάποιοι άλλοι παραπέρα ακούν τις καινούριες μουσικές επιτυχίες που μόλις "κατέβασαν" στο κινητό τους. Ενώ μελωδίες ringtones κουδουνίζουν εκνευριστικά με ένα ρεπερτόριο που κυμαίνεται από την ενάτη του μπετόβεν μέχρι το τελευταίο λαϊκό σουξέ...

Αυτές δεν είναι πάρα λίγες "φωτογραφικές στιγμές" που περιγράφουν την ολοκληρωτική εξάπλωση του κινητού τηλεφώνου στις κοινωνίες της Δύσης. Μια εξάπλωση που μέσα σε ελάχιστο ιστορικό χρόνο οδήγησε εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων με ένα κινητό στο χέρι. Πώς φτάσαμε όμως σε αυτή την κατάσταση; Πώς έγινε δυνατή η τεράστια εξάπλωση της ασύρματης τεχνολογίας επικοινωνιών; Ποιος είναι ο ρόλος και η σημασία της στις κοινωνικές σχέσεις σε ένα καπιταλισμό βυθισμένο στην κρίση;

Στα όσα ακολουθούν δεν πρόκειται να μιλήσουμε για τους κινδύνους στην υγεία που προέρχονται από τα κινητά (ακόμα κι αν αυτοί είναι υπαρκτοί), ούτε να αναπολήσουμε με δόσεις ρομαντισμού μια περασμένη "αγνή" εποχή όπου σήκωνες το τηλέφωνο χωρίς να ξέρεις με ποιον θα μιλήσει... Θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε σε κοινωνικές σχέσεις εντός του καπιταλιστικού συστήματος, την στιγμή που αυτές οι σχέσεις μετασχηματίζονται διαλεκτικά μέσα από την τεχνολογική εξέλιξη. Αυτή άλλωστε είναι μία ακόμη απαραίτητη δουλειά από ανταγωνιστική σκοπιά στους καιρούς της κρίσης: η δημιουργία ρωγμών στις διάφορες μορφές εμφάνισης της ιδεολογίας της καπιταλιστικής προόδου.

Μια ατέλειωτη φλυαρία

Mιώντας μέσα από την εμπειρία των σύγχρονων κοινωνιών, που χαρακτηρίζονται από παρανοίκες φοβίες και χειραγωγημένες μαζικές συμπεριφορές, θα έλεγε κάποιος ότι δεν είναι παράξενο που η εξάπλωση του κινητού έλαβε τον χαρακτήρα πανδημίας. Και αυτός ο κάποιος ίσως να μην είχε άδικο. Μέσα σε 10-15 το πολύ χρόνια, η εγκαθίδρυση του κινητού ως απαραίτητου ατομικού οξεσουάρ της γενικής κοινωνικής επικοινωνίας δημιούργησε μία κάθετη τομή στις κοινωνικές σχέσεις. Άνετα μπορεί να μιλά κάποιος για την προ- και μετά- του κινητού εποχή. Κι όμως όταν το 1985 εμφανίστηκαν στη μεγάλη Βρετανία οι πρώτες εταιρίες κινητής τηλεφωνίας, τα αφεντικά τους δεν περίμεναν με κανένα τρόπο αυτά που επακολούθησαν μέσα σε μια εικοσαετία:

Κάναμε μία εκτίμηση για το μέλλον και

καταλήξαμε ότι θα πωλούνταν συνολικά περί το 1 εκατομμύρια κινητά... θυμάται ο σερ Κρίστοφερ Τζαντ υψηλόβαθμο στέλεχος της vodafone [στην αγγλία]'

Οι ειδικοί των πολυεθνικών αδυνατούσαν να αντιληφθούν τις περαιτέρω δυνατότητες καπιταλιστικής αξιοποίησης. Αδυνατούσαν να αντιληφθούν το γεγονός ότι μέσα σε ένα τέτοιο πληθωρισμό "επικοινωνίας", με ένα τέτοιο βομβαρδισμό πληροφοριών υπήρχε ένα κεφαλαιακό δυναμικό που ασφυκτιούσε. Ένα δυναμικό που σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα θα αποδεχόταν την just in time επικοινωνία με μανία. Λίγες δεκαετίες μάλιστα αφότου η θεαματική κοινωνία είχε κυριαρχήσει διεισδύοντας με την τηλεόραση στο σαλονάκι του μικροαστισμού. Η κοινωνική προθυμία να υιοθετήσει την νέα τεχνολογία ήταν λοιπόν πρωτοφανής. Όχι όμως και ανεξήγητη.

Αποτελεί κοινοτυπία να επαναλάβουμε ότι στις σύγχρονες κοινωνίες επικράτησαν σε μαζική κλίμακα φτηνά πρότυπα ζωής, φετιχιστικές εικόνες του εαυτού μαζί με τα αμέτρητα εμπορεύματα που συνοδεύουν αυτήν την αντεστραμμένη ζωή. Μέσα σε αυτή την συνθήκη η γενική διάδοση της φλυαρίας, του λέω πολλά χωρίς να λέω τίποτα, η γλωσσική και πνευματική υποτίμηση, η ευτέλεια και η ανοησία πασπαλισμένες με ικανές δόσεις γνήσιου επαρχιώτικου τύπου κουτσομπολιού έγινε η καθολική νόρμα. Επιπλέον τη δεκαετία του '80, η συνολική υποχώρηση της αύρας των ανταγωνιστικών κινημάτων, και της ποιότητας και των αξιών που αυτά έδιναν στην κοινωνική ζωή, εδραίωσε αυτή την κατάσταση πραγμάτων. Τελικά καθώς τα διαδοχικά κύματα της εμπορευματικής αφθονίας κατέκλυσαν τις πρωτοκοσμικές κοινωνίες αυτό που απέμεινε στην επικοινωνία ήταν ένα φτηνό υποκατάστατο της: μια επικοινωνία μεσολαβημένη από εικόνες, πρότυπα και εμπορεύματα.

Από αυτή τη γραμμή σκέψης μπορεί να γίνει κατανοητό καταρχήν το έδαφος που ήρθε να αποκίσει η κινητή τηλεφωνία. Σε αυτή την επικοινωνιακή έρημο έγινε καθολικά αποδεκτό το κινητό: μια κοινωνία στην οποία οι επιθυμίες ανταλλάσσονται με εμπορεύματα, οι σχέσεις συγκροτούνται με βάση το ατομικό όφελος, ενώ απατηλά πρότυπα ζωής κυριαρχούν στο καθημερινό βίωμα. Η επικοινωνία τεχνικά πολλαπλασιάστηκε οι πραγματικές μοριακές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων έγιναν πιο απόμακρες πιο μεσολαβημένες τελικά πιο ανούσιες...

Μια τέτοια κοινωνία εξατομίκευσης αναγνώρισε στο νέο εμπόρευμα-φετίχ έναν αχώριστο σύντροφο στην μιζέρια. Και η στοργή με την οποία αγκαλιάζουν οι μικροαστοί το κινητό τους δείχνει την έκταση της διευρυνόμενης αλλοτρίωσης που προκαλεί το εμπόρευμα. Και αυτή η αλλοτρίωση έγινε καθολική.

Ήδη όλες οι συνήθειες και οι κώδικες επικοι-

νωνίας της καθημερινότητας έχουν μετασχηματιστεί στην βάση της χρήσης τους. Η απουσία του μπορεί να προκαλέσει υποψίες για περιρρέουσα αντικοινωνικότητα ή μια κάποια ιδιάσιμα εκκεντρική συμπεριφορά: μα τι φρούτο είναι αυτός/η και δεν έχει κινητό; Το αυτό επιβεβαιώνουν και οι ειδικοί του συστήματος:

Η ασύρματη τεχνολογία έχει ενσωματωθεί στην καθημερινότητα μας. Είναι αδύνατο οποιοδήποτε κοινωνικά δραστήριο άτομο να ζήσει χωρίς κινητό τηλέφωνο. Προτείνουμε να μιλάει κανείς όσο θέλει, λαμβάνοντας πάντα τα σωστά μέτρα προστασίας²

Αν κάποιος δηλαδή δεν διαθέτει κινητό θεωρείται κοινωνικά αδρανής; Μάλλον αυτό που θέλουν να μας πουν είναι ότι αυτός ο κάποιος έχει μια ανεπίτρεπτη κοινωνική συμπεριφορά άξια περιθωριοποίησης.

Σε κάθε περίπτωση όλα τα παραπάνω μπορεί να αποτελούσαν στην βάση πάνω στην οποία εξελίχθηκαν τα πράγματα όταν το "αμερικανικό όνειρο" δούλευε ακόμα σαν γενικό κοινωνικό ανασθητικό...

Το καινούριο όπλο της οικογενειακής εξουσίας

Tη σημερινή εποχή όμως της γενικευμένης κρίσης, των διάχυτων φόβων και της καθημερινής ανασφάλειας, η ασύρματη επικοινωνία λαμβάνει νέες διαστάσεις: το επιτηρησιακό περιεχόμενο της τεχνολογίας αυτής παρόλο που ήταν πασιφανές εξ αρχής, αρχίζει να λαμβάνει μια κυριάρχη διάσταση. Σε μια κοινωνία που έχει αναγάγει την ασφάλεια σε ύψιστο αγαθό το κινητό καθίσταται όλο και περισσότερο ένας μεγάλης ισχύος μηχανισμός ελέγχου. Τρανταχτό παράδειγμα αποτελεί η ανανέωση των τεχνικών ελέγχου στο εσωτερικό της πυρηνικής οικογένειας:

στις ΗΠΑ η τρέλα για τα "κινητά των παιδιών" εκδηλώθηκε αμέσως μετά το χτύπημα στους δίδυμους πύργους: Όλοι ένιωσαν ότι ένα κινητό τηλέφωνο ισοδύναμει με "γραμμή ζωής" σε απρόβλεπτες καταστάσεις και έσπευσαν να εφοδιάσουν με αυτή ότι πολυτιμότερο είχαν: τους γόνους τους. Στην βόρεια Ευρώπη -της αυξανόμενης εγκληματικότητας- επίσης. Σύμφωνα με έρευνα μάρκετινγκ που δημοσίευσε το BBC, ένα στα εννέα παιδιά ηλικίας 5 ως 9 ετών στη Βρετανία διαθέτει πλέον κινητό και ως το 2006 το ποσοστό θα έχει ανέλθει στο ένα στα πέντε. Άλλα και στη Νότια Ευρώπη -των πάλι ποτέ εύρυθμων κοινωνιών και της σιέστας- η τρέλα δείχνει να ενσκήπτει με σφροδρότητα: Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας που δημοσιεύθηκε τον αύγουστο, ποσοστό 56% των παιδιών ηλικίας 9 ως 10 ετών στην Ιταλία κατέχει κινητό τηλέφωνο, το οποίο δεν κλείνει ποτέ 68% αυτών, έχει ανοιχτό και μέ-

σα στην τάξη το 86% ή ακόμη και στην εκκλησία το 80%. Όσο για τα υπόλοιπα παιδιά που δεν έχουν κινητό το 100% δήλωσε ότι επιθυμεί ένα διακαώς. Κατά τους ερευνητές, τέσσερις στις δέκα φορές το κινητό δίνεται στο παιδί από τους γονείς του, ως “επέκταση του ομφάλου λώρου που τα συνδέει μαζί τους”³³.

Τα τέκνα της δύσης μεγαλώνουν λοιπόν βουτηγμένα μέσα στη μεσολαβημένη επικοινωνία με την παράνοια και τον αυτισμό που την συνοδεύει, μέχρις εδώ οκ... Η παράνοια για τα κινητά στις παιδικές και εφηβικές ηλικίες μπορεί να θεωρείται δεδομένη. Οι νέοι και οι νέες γεννημένοι σε ώριμες τεχνολογικά και θεαματικά κοινωνίες γαλουχούνται από νηπιακή ηλικία στις χάρες αυτού του μικρού γαδγετ, το οποίο ούτως ή άλλως αντιμετωπίζουν με εξαιρετική οικειότητα, λόγω και της παράλληλης “εκπαίδευσης” τους στα video games. Αυτό όμως που είναι καινοτόμο είναι η επέκταση του οικογενειακού ελέγχου σε όλη την καθημερινότητα 24 ώρες το 24ωρο. Οι φορείς της οικογενειακής εξουσίας πατέρες, μανάδες και λοιποί κηδεμόνες μπορούν να έχουν μία real time γνώση των κινήσεων των τέκνων-επένδυση τους: “Ελα πού είσαι;” είναι η ερώτηση που αντηχεί σε εκατομμύρια κινητά καθημερινά. Να λοιπόν που αυτό το “υπέροχο” κυψελοτηλέφωνο μπορεί να αποτελεί μια μηχανή ελέγχου σχεδόν από τα γεννοφάσκια. Γιατί μπορεί κάποιος ή κάποια να παρεκτραπεί από τον σωστό δρόμο, να κάνει “ύποπτες” συναναστροφές ή να έχει ανεπίτρεπτες επιθυμίες. Έτσι η δια της τεχνολογίας οικογενειακή αστυνόμευση αποτελεί τον προθάλαμο και την “εκπαίδευση” για την καθολική αστυνόμευση που εγγυώνται οι δυτικές κοινωνίες που οδηγούνται ραγδαία στον φασισμό.

Οι νεκροί χρόνοι

Το τηλέφωνο, αυτό που σήμερα αναφέρεται και ως “σταθερό”, αποτέλεσε μια βασική παράμετρο του καπιταλισμού του 20ου αιώνα ως μια συσκευή που οργανώνοντας ένα τεράστιο δίκτυο επικοινωνιών οδήγησε στην αξιοποίηση του κεφαλαίου, καθώς αυτό είχε φτάσει σε ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης ξεπερνώντας τα στενά τοπικά όρια. Στην πραγματικότητα δεν μπορεί να νοηθεί ο καπιταλισμός όπως τον γνωρίζουμε χωρίς ένα τέτοιο ανεπιτυγμένο δίκτυο επικοινωνιών. Η οργάνωση και η ρύθμιση των ροών του κεφαλαίου απαιτούν την άμεση και συνεχή επικοινωνία τόσο στο επίπεδο της παραγωγής όσο και σε αυτό της κατανάλωσης. Το τηλέφωνο συνέδεε μία σειρά από “σταθερά” χωρικά σημεία: από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις σε όλο το εύρος τους μέχρι τις ιδιωτικές οικίες ή ακόμη τους διάσπαρτους τηλεφωνικούς θαλάμους. Αυτό το δίκτυο επικοινωνιών άφηγε όμως “κενούς” χώρους και

χρόνους τους οποίους η ασύρματη διασύνδεση μπορούσε να καλύψει.

Από αυτή την σκοπιά το κινητό ήρθε να επεκτείνει την εφαρμογή των κεφαλαιακών σχέσεων αποικίζοντας και τους χωροχρόνους που του διέφευγαν. Να πώς παρουσιάζει μια από τις πρώτες διαφήμισης προϊόντων κινητής τηλεφωνίας τις σχετικές υπηρεσίες:

Όταν είστε μακριά από το γραφείο και το τηλέφωνο, δεν έχετε στην πραγματικότητα επαφή με την δουλειά σας. Δεν είναι δυνατόν κάποιος να σας καλέσει. Ούτε εσείς να τον καλέσετε. Πάρτε ένα κινητό τηλέφωνο, ένα κυψελοτηλέφωνο μαζί σας και έχετε διπλό κέρδος. Είστε απόλυτα διαθέσιμοι για επικοινωνία, έτοιμοι να εκμεταλλευτείτε άμεσα επιχειρηματικές ευκαιρίες όταν και όπως εμφανιστούν. Και μπορείτε να έχετε την μέγιστη εκμετάλλευση του “νεκρού χρόνου” -του χρόνου που χρησιμοποιείτε ταξιδεύοντας- μετατρέποντάς τον σε γνήσια παραγωγικό χρόνο⁴

Εκεί που το παραπάνω απόσπασμα γράφει “να εκμεταλλευτείτε άμεσα επιχειρηματικές ευκαιρίες” πρέπει να αντικατασταθεί με το πιο ακριβές “να εκμεταλλευτείτε αποδοτικότερα της μισθωτή εργασία δηλαδή τους υπαλλήλους σας”. Και αυτό γιατί είναι γεγονός ότι η εξάπλωση του τριτογενούς τομέα των υπηρεσιών, των μεταφορών κτλ δημιούργησε νέες προκλήσεις. Καθώς το κεφάλαιο άρχισε να εξέρχεται του εργοστασίου και η καπιταλιστική αξιοποίηση να κινείται ευελίκιτα στις μητροπόλεις, τέθηκε το ζήτημα του ελέγχου της παραγωγικής δραστηριότητας: ο ύλεγχος των χρόνων και των κινήσεων των μισθωτών στον τριτογενή τομέα έγινε η απαραίτητη προϋπόθεση για την απόσπαση όλο και μεγαλύτερων υπεραξιών. Αυτή η νέα πραγματικότητα στο εσωτερικό της μισθωτής σχέσης έγινε φανερή και μέσα από την εμπειρία των courier ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '90. Το κινητό έκανε την εμφάνιση του στον/στην οδηγό με το μηχανάκι ως μία συνθήκη που δοκίμασε να περιορίσει την λούφα και να αυξήσει την παραγωγικότητα. Ακόμα και η “σκοτεινή” πλευρά της συσσώρευσης επωφελήθηκε ιδιαίτερα από την ασύρματη επικοινωνία. Οποιονδήποτε τομέα της παρανομής οικονομίας και να σκεφτούμε, από την καταναγκαστική πορνεία μέχρι το λαθρεμπόριο, μπορούμε με ασφάλεια να θεωρήσουμε ότι αναπτύχθηκε ραγδαία έχοντας ως όπλο στην επιβολή της ισχύος της και τη χρήση των κινητών.

Καθώς οι χώροι και οι χρόνοι της απόσπασης υπεραξίας από τον καπιταλισμό διασπέρονται στο χώρο και στον χρόνο και καθώς η επιβολή της εργασίας θα λαμβάνει πιο καταναγκαστική μορφή, ο ύλεγχος από την πλευρά του νόμιμου αλλά και του παράνομου κεφαλαίου θα γίνεται όλο και ασφυκτικότερος. Και ήδη υφίστανται τα

Εξεγερμένος στο λονδίνο το περασμένο καλοκαΐρι φωτογραφίζει ένα φλεγόμενο κατάστημα. Πλήθος μημερίσματα στην ευρεία χρήση των κινητών τον συντονισμό των εξεγερμένων. Πάντα μία κοινωνική αναταραχή πλέον καταλογίζεται σε ένα τεχνικό μέσο: πότε το facebook, πότε τα κινητά. Τελικά από όσο μαθαίνουμε τα κινητά και τα μηνύματα που στάθηκαν σε συγκεκριμένες περιοχές συγκεκριμένες ώρες και βέβαια με συγκεκριμένο περιεχόμενο, θα χρησιμοποιηθούν για να στοιχειοθετήσουν κατηγορίες από τους μπάτσους...

τεχνικά μέσα που μπορούν να συντείνουν προς αυτόν τον σκοπό.

Η επιτήρηση

Αν υπάρχει κάτι στο οποίο συγκλίνουν όλοι οι επιμέρους παράμετροι που συζητήθηκαν παραπάνω είναι η γενική χρήση του κινητού σε ένα νέο πλαίσιο αναβαθμισμένης επιτήρησης των κοινωνιών καθώς η κρίση βαθαίνει. Η επιτήρηση αυτή δουλεύει ήδη με επιτυχία στην παραγωγή, ενώ αρχίζει να επεκτείνεται στην κατανάλωση και στην γενικότερη κοινωνική ζωή. Είναι ευρέως γνωστό ότι οι εταιρίες κινητής τηλεφωνίας καταγράφουν τη γεωγραφική θέση (η ακρίβεια αυτού του εντοπισμού φτάνει τα 50 μέτρα!) και βέβαια το περιεχόμενο των συνομιλιών των πελατών τους. Οι αστυνομικές αρχές των κρατών καθώς και οι μυστικές υπηρεσίες επωφελούνται ήδη από αυτές τις υπηρεσίες της κινητής τηλεφωνίας. Ο συνδυασμός του κινητού τηλεφώνου με το GPS και το διαδίκτυο μπορεί να ενισχύσει ραγδαία την επιτήρησιακή ισχύ και τον εντοπισμό. Η google προσφέρει ήδη την υπηρεσία google latitude μέσω της οποίας μπορεί κάποιος να καταγράψει γεωγραφικά τις κινήσεις του και να τις δείχνει στους φίλους του! Κρατούνται επίσης στατιστικά στοιχεία: τόση ώρα στη δουλειά, τόση στην κατανάλωση, τόση στη διασκέδαση κτλ κτλ.

Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να δούμε ότι το μέλλον των ασύρματων τεχνολογιών συναρθρώνται γύρω από ένα πλέγμα νέων κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών που θα έχει σαν δεδομένο τη συνεχή real time παρακολούθηση με τον ένα ή άλλο τρόπο των υπηκόων. Ένα κάποιο νέο είδους ηλεκτρομαγνητικό πανοπτικό. Τα αφεντικά γνωρίζουν αυτή την προοπτική και ξέρουν ότι κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να είναι εύκολο στην εφαρμογή του: απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί οι υποτελείς να ενσωματώσουν στη συνείδηση τους το γεγονός αυτό καθευτό της παρακολούθησης. Με δυο λόγια: να αυτοεπιτηρούνται. Αυτές οι αλλαγές θα παρουσιάζονται πάντα μεταμφιεσμένες: σαν απάντηση σε μια έκτακτη κατάσταση ή μια πολεμική αναταραχή, μια “ανώδυνη” ή δευτερεύουσα αλλαγή συνηθειών, ένας απαραίτητος συγχρωτισμός με τον κείμαρο της “προόδου”. Και θα συντονίζονται με τους καταναγκασμούς που θα προάγει μία ολοκληρωτική κοινωνία...

1. In just 25 years mobile phone has transformed the way we communicate, Richard Wray, Guardian 1/1/2010

2. Ελευθεροτυπία 22/9/2009, Συνέντευξη της Αδαμαντίας Φραγκοπούλου ερευνήτριας στο εργαστήριο ηλεκτρομαγνητικής βιολογίας του πανεπιστημίου αθηνών.

3. Ελευθεροτυπία 9/1/2003

4. Διαφήμιση της British Telecom Mobile Cellphones στα 1986. Παραμένη μέσα από το βιβλίο Constant touch: A global history of the mobile phone, Jon Agar, 2004